НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Йордан Чобанов

ПЕСНИТЕ НА АРФИСТА В КОНТЕКСТА НА ЕГИПЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРНА ТРАДИЦИЯ
(II хил. до Р. Хр. – средата на I хил. до Р. Хр.)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за получаване на образователно и научна степен
доктор

Научен ръководител:
проф. Сергей Игнатов д.н.

Рецензенти:
доц. д-р Теодор Леков
доц. д-р Тома Томов
проф. Валерия Фол д.н.
проф. Калин Порожанов д.н.
доц. д-р Иво Панов

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на в заседание на департамент „Средиземноморски и Източни изследвания” към Нов Български Университет.

Дисертацията се състои от въведение, три глави, заключение, списък със съкращенията, използвана литература – общо 207 страници.

Защитата на дисертацията ще се проведе в НБУ пред разширена специализирана комисия на .....2012 г. от ..... часа в зала ..... на Нов Български Университет, бул. Монтевидео 21.

Материалите по защитата са на разположение в офиса на департамент „Средиземноморски и източни изследвания” към НБУ, стая 406 I, бул. Монтевидео 21.

I. Цели на изследването

Настоящото изследване си поставя няколко основни цели:
1. Да се обособи изворовия материал чрез изграждането на критерии, на базата на които да се обоснове принадлежността на отделните произведения към групата на „Песните на арфиста".
2. Да се направи подробна справка на изданията на известните до този момент песни.
3. Да се преведат всички текстове в оригинал.
4. Да се обособят термините, специфични за „Песните на арфиста".
5. Да се сравнят „Песните на арфиста" със сходни текстове от други периоди.
3. Да се разбере смисъла на текстовете и причината, поради която песните се изписват в гробниците. Отделно ще се разгледа и характера на самите песни.

II. Резюме на съдържанието

1. Въведение

Въведението на дисертационния труд показва необходимостта от подобно изследване, поради липсата на яснота относно белезите, на базата на които едно произведение да се причислява към групата на „Песните на арфиста". В науката, до този момент, липсва обобщаващ труд, който да разглежда всички, известни до този момент представители на групата. Няма яснота относно смисъла на песните и тяхното функциониране в средата на египетската гробница. Изследването се обосновава на неговата изворова база, която е разширена с включването на сходни песни и произведения от древноегипетската литературна традиция. Освен на съдържанието на песните е обърнато внимание и на сцени, които съпътстват текстовете. Разгледано е тяхното позициониране в различните гробници. Специално внимание е обърнато на съпътстващите сцени и изобщо на контекста, в рамките на който се изписват „Песните на арфиста" в гробницата.

Методологията на изследването се основава на превод на всички произведения, които отговарят на формалните и тематични белези на групата на „Песните на арфиста", както и на разработването на терминологичен апарат, свързан с „Песните на арфиста". Благодарение на това е възможно да се определи вътрешната структура на текстовете и главните теми, които се обсъждат в тях.

На второ място методологията на изследването изисква събирането и съпоставянето на всички сцени и текстове от гробниците, които се срещат в контекста на „Песните на арфиста".

При разработването на методологията са отчетени някои основни принципи и предпоставки. На първо място това е спецификата на египетските погребални съоръжения от времето на XIX и XX дин. Египетската гробница е завършен архитектурен ансамбъл, в рамките на който изображенията и архитектурните елементи се допълват. Различните текстове и сцени във всяка една отделна гробница кореспондират едни с други. Въпреки, че липсва канон, който да подрежда сцените, техният подбор и място на поставяне далеч не са случайни, а се основават на общи

принципи и цели, на които са подчинени. Това дава възможност чрез изследването на контекста, в рамките на който се появяват „Песните на арфиста" да се разбере причината за тяхното включване в архитектурния ансамбъл на гробницата.

2. „Песните на арфиста" от гробниците на XIX и XX дин.

Основният корпус от „Песни на арфиста", който е достигнал до нас, е изписан по стените на гробниците на частни лица от времето на Новото царство и по-специално в периода след епохата на Амарна – XIX-XX дин. (около 1323 – 1069 г. пр. Р. Хр.). До този момент са ни известни 29 текста, които може да причислим към тази група, като броят им със сигурност ще продължава да нараства.

Въпреки наличието на множество отделни издания на песни, до този момент липсва съчинение, което да е събрало всички представители на групата и да дава информация за публикациите, преводите, изследванията и съдържанието на текстовете. Това наложи оформянето на самостоятелна глава, в която да се поместят превод, транслитерация и библиографска справка на всички, известни до този момент песни от периода. Където е възможно са приложени прерисовки или снимки на текстовете и планове на гробниците, с обозначена позицията на песните в тях. След преводите на песните е приложен и кратък граматически коментар. Доколкото е възможно, песните са подредени по хронологически ред.

3. Предназначение, контекст и видове „Песни на арфиста"

3.1 Предназначение на песните

Един от главните въпроси, които вълнуват още първите изследователи на песните е дали те са със светски характер или са предназначени за отвъдното и при какви поводи се изпълняват. В научните изследвания до момента битуват и двете мнения. Самите египтяни не дават никаква информация по темата. В рамките на гробницата песните винаги са съпроводени от конкретни сцени, които изпълняват определена функция. Разбирането на тази функция може да ни даде отговор относно характера на песните. В най-честият случай текстът е обграден от две изображения. От едната страна клекнал арфист или жена (в някои случаи и мъж) свиреща на лютня. Арфистът винаги се изобразява обърнат към вътрешността на гробницата. От другата страна на текста ни е показан собственика на гробницата и съпругата му, седнали пред маса с дарове, винаги с гръб към вътрешността на гробницата.

Разширеният вариант на тази сцена към 1-ва песен на арфиста от гробницата на Чанефер (TT 158), заместването в някои примери на масата с жертвени дарове с Ка-щандарт и индикацията от гробниците на Пенниут (TT 331) и Аменемхе (TT 163), че това се прави n kA n „За Ка на..." ясно показват, че сцената на собственика на гробница и съпругата му пред жертвена маса не бива да се разбира буквално като изобразяване на реален банкет, било в този свят или в Отвъдното. Целта на сцената е по-скоро да предаде представата, че собственикът на гробницата е снабден с всичко необходимо в Отвъдното докато песента бива изпълнявана.

От наличните данни трудно може да кажем при какви случаи са се изпълнявали песните. Изображенията, които обграждат текста не представят конкретно събитие, а имат по-скоро символичен характер. Идеята тук е чрез това изображение да се предаде представата, че човекът е осигурен с всичко необходимо за успешното му съществуване в света на боговете. Това заключение от само себе си решава дълго време дискутирания в науката въпрос, доколко песните имат светски или задгробен характер.

Те явно са свързани със съдбата на човека в Отвъдното и тяхната функция в гробницата по нищо не се отличава от тази на останалите текстове, изписани в тяхното обкръжение.

3.2 Контекст на песните

Контекстът, в който се срещат „Песните на арфиста" до голяма степен зависи от тяхното разположение в гробниците на частни лица от XIX и XX дин. Песните се разполагат най-често по стените на вътрешните помещения на гробниците или на едно от двете преддверия. Без значение къде са изписани песните винаги заемат долния регистър на съответната стена.

Характерно за преддверията на гробниците от този период е, че по тях се изписват химни – съответно към Ре на едната стена и Озирис или нощното слънце на другата. Върху лявата стена (гледана от входа към вътрешността) се изписва съответно химн към Ре, докато върху дясната – химн към Озирис. Към химните винаги се добавя изображение на собственика на гробницата и съпругата му, с ръце издигнати в поза на почитание пред съответното божество. Когато химнът е към Озирис, умрелият е обърнат с лице към вътрешността на гробницата, докато при химните към Ре собственикът на гробницата е с лице към изхода. Очевидно е, че двете срещуположни стени на преддверието кореспондират една с друга. По-голямата част от известните ни до този момент песни са изписани върху лявата стена на преддверието, под химна към Ре. Изключение правят песните на Пиай (TT 263), Амонмесу (TT 373) и Инй (TT 285), изписани върху дясната стена, под химна към Озирис.

Поставянето на химните в преддверието и тяхната ориентация са съобразени с представата, че гробницата представлява Дуат (Отвъдното). Така входът към гробницата ще е вход към Дуат, но и същевременно изход от него. Изписването на химните в преддверието има за цел да предаде представата за влизане и излизане от Отвъдното. Мъртвият желае да се включи в движението на слънцето. Човекът, като част от „екипажа" на Ре иска да влезе заедно с него в Дуат през нощта и да излезе при настъпването на деня. Чрез изписването на химните към слънцето и Озирис се маркира това преминаване между световете.

От една страна изображението на собственика на гробницата пред Ре и Озирис ще има за цел да определи мъртвия като почитател на най-характерния образ на твореца – слънцето и съответно на Озирис. Това е послание, насочено по-скоро към посетителя на гробницата, който на свой ред трябва да припознае умрелия като почитащ боговете и да му отдаде възхвала заради това.

От друга страна химните от преддверието на гробницата имат за цел да предадат идеята за влизане и излизане в Отвъдното. Посредством химните човекът вписва себе си в кръговрата на слънчевото движение. Сливайки се с нощното слънце или Озирис, човекът влиза в Дуат, за да „изгрее" с утринното слънце за нов живот. Тогава, когато „Песните на арфиста" се изписват в преддверията на гробницата те се явяват свързани именно с това желание на собственика на гробницата „да излиза през деня" и да се придвижва безпрепятствено в Отвъдното.

Срещуположната на „Песните на арфиста" стена от преддверието на гробницата също често е разделена на два регистъра. Възможно е да очакваме, че по подобие на химните от горните регистри сцените от долните регистри също комуникират една с друга. От особен интерес е срещуположния на песента на арфиста долен регистър от гробницата на Джехутиемхеб (TT 194). Тук се обрисува ритуално действие, което има за цел да постигне ефекта, който се постигна чрез химните от горните регистри на двете стени на преддверието. Двата регистъра сякаш задават две едновременно протичащи

събития от видимия и невидимия свят. Тоест, докато в този свят жрецът поднася дарове, кади с благовония и прави възлияния, човекът в Отвъдното се е слял с божеството и небето и земята са „отворени" за него. В същия контекст може да се разглежда и песента на арфиста от срещуположната стена.
Освен в преддверията на гробниците „Песни на арфиста" се изписват и по стените на вътрешните помещения. На първо място прави впечатление, че по подобие на песните от преддверията и тези от вътрешните помещения са изписвани в долния регистър тогава, когато сцените от стената са разделени на два регистъра.

Както вече видяхме по-горе, „Песните на арфиста" имат изцяло погребален характер. Тяхното изписване в гробницата се обуславя от желанието да се гарантира състоянието на блажен в Отвъдното за собственика. Това виждане се потвърждава и от съседните сцени. В нито един от засвидетелстваните случаи в обкръжението на „Песните на арфиста" не се появяват сцени със светски характер.

Прави впечатление, че стените от вътрешните помещения, върху които се изписват песните могат образно да се разделят на две части. Долната част е заета от сцени, показващи ритуални практики, докато горната е запълнена със събития от света на боговете. Тази особеност се запазва и тогава, когато стената е разделена на три регистъра. Върху допълнителния регистър се изписват сцени, които да го причислят към една от двете групи. В тази връзка, „Песните на арфиста" без изключение се изписват в долната част. Прави впечатление, че те винаги са позиционирани в края на стената, който е най-вътрешен за гробницата. Динамиката на сцените от долната част насочва движението към вътрешността на гробницата и песента се явява своеобразна кулминация. Когато песните са изписани във вътрешните помещения на гробницата, горната част на стените също предава идеята за движение навътре. Това се вижда особено отчетливо при Неферренепет (TT 178).

В горния регистър над „Песните на арфиста" най-често се изобразяват винетките към различни заклинания от Книга на мъртвите. Сцените, които се срещат над „Песните на арфиста" могат да се разделят на две групи. В единия случай над „Песните на арфиста" се изписва химн към Озирис или се изобразява съда пред Озирис и 125-та глава от Книга на мъртвите – „Заклинание за влизане в залата на Двете Маат и почитане на Озирис, който е начело на Запада.". В другия случай над „Песните на арфиста" имаме изображения на ладии и различни заклинания от книга на мъртвите, които имат за цел да осигурят безпрепятственото влизане, излизане и придвижване на човека в Отвъдното чрез сливането със съответните божества.

Интересна комбинация от двете теми ни се предлага в гробницата на Инхерхауи (TT 359). Едната от сцените над песента на арфиста представя винетката към заклинание 136b от Книга на мъртвите – „Заклинание за плаване във великата слънчева ладия на Ре и за избягване на кръга на огъня". Изобразена е ладия, върху която има глава на сокол, обърната към изхода на гробницата. Главата е увенчана с червен слънчев диск, обграден от змия. Ладията се придвижва върху знака за небе. Вместо заглавието на заклинанието в прилежащият текст се казва:

rn n irj-aA n wsxt mAat FAi-ib.w-Dar-HAtj.w

„Името на пазача на портата на залата на Маат е „Премерващ сърцата-ib, проверяващ сърцата-HAt"."

Познаването на това име ще даде възможност на човека да влезе в залата на Маат, пред съда на Озирис. Тук ясно се вижда връзката между двата типа сцени, които се срещат над „Песните на арфиста" във вътрешните помещения на гробницата. Оказва

се, че без значение къде са изписани песните, те служат като ритуален паралел на сливането на мъртвия с Ре и Озирис и от там на неговата способност безпрепятствено да влиза и излиза от Отвъдното.

3.3 Ключови термини, свързани с „Песните на арфиста”

Част от методологията на изследването се основава на разработването на терминологичен апарат, свързан с „Песните на арфиста”. Изследването се базира на схващането, че терминът битува само като част от литературната традиция, в рамките на която е създаден. Стремежът в настоящата работа е отделните термини, които се срещат в „Песните на арфиста” и се явяват ключови за разбирането на текстовете да бъдат разгледани в тяхната цялост благодарение на връзката им с други изрази и понятия. Това включва разглеждането на отделните термини не сам в рамките на „Песните на арфиста”, но и изобщо в контекста на египетската литературна традиция. Единствено чрез разбирането на термините, използвани в „Песните” е възможно да постигнем и разбиране за самите текстове.

Ключови за разбирането на „Песните на арфиста” се оказаха термините Sms-ib „следване на сърцето”, iri hrw nfr „прави красив/добър ден” и nfr/nfrw „красота”, използван по отношение на човека, за да обозначи вътрешни добродетели и качества. И трите термина често се срещат във връзка един с друг. Повечето изследователи са склонни да възприемат „следването на сърцето” и „прекарването на красив ден” като синоними. Терминът Sms-ib се разбира като подтикващ към наслаждаване от живота, изразено предимно в ядене и пиене.

Изследването показа, че под Sms-ib „следване на сърцето” ще се има предвид „следване на божествените повели” или водене на живот, който е съобразен с принципите на Маат. „Следването на сърцето” ще означава ежедневно да се отдава почит на божеството, което от своя страна ще се грижи животът на човека да се случва спрямо Маат. В египетските представи човекът може да „живее” в Отвъдното единствено ако е прекарал земното си съществуване съгласно нормите на Маат.

Тогава, когато човекът „следва сърцето си” той не само си гарантира „повтаряне на живота” в Отвъдното, но и успех на всяко едно свое начинание приживе, а заедно с това и щастлив живот. Това именно се явява връзката между Sms-ib и iri hrw nfr.

hrw nfr „красив ден” е събирателно понятие, което може да се използва при много различни поводи. То включва от една страна приятно прекарване на времето, от друга страна това може да бъде и успешен ден. Така в Текстове на саркофазите успешното преминаване през съда на Озирис и оправдаването на човека е определено като „красив ден”. Изследването показа, че призивът за „правене на красив ден” се явява пряко следствие от „следването на сърцето”. Тоест „красивият ден” е възможен само когато Маат „не се отделя от човека” и той спазва нейните принципи ежедневно.

Това, обаче, по никакъв начин не изключва радостта, веселието и приятните преживявания. Не бива да забравяме, че животът, който е съобразен с Маат, според древните египтяни, не изисква особено напрежение и лишение. На тях е чужда представата за себеотрицанието и въздържанието като задължителна стъпка към богоугодния живот. При нормална ситуация в страната (т.е. наличие на цар) говоренето и вършенето на Маат са нормалното, естествено ежедневно поведение. Така, следвайки повелите на бога за човекът е възможно да прекара „красив ден”, което от своя страна се отнася и цялостно за човешкия живот (aHaw nfr). За да може човек да има успех в живота си, да се забавлява и наслаждава на дните си, той трябва да следва повелите на Маат. Обратното, да не се живее според Маат ще означава провал във всяко начинание.

На няколко места в „Песните на арфиста” терминът nfr/nfrw „красота” се използва, за да определи човека, който „следва сърцето си”. В египетския език думата nfr може да има множество различни значения и употреби. Изследването показа, че в „Песните на арфиста” nfr/nfrw може да се използва, за да обозначи вътрешни качества, притежавани от човека. В тези случаи употребата ще е по-скоро преносна. Ще се има предвид „вътрешна красота” – добродетели, притежавани от човека. Поради тази причина в голяма част от срещаните случаи думата ще се свързва пряко със Sms-ib и iri hrw nfr.

Човек увеличава своята „красота” посредством „следването на сърцето” и подчиняване на действията си на „заповяданото от сърцето”. Така nfrw ще е използвано като събирателно понятие, което обхваща в себе си всички положителни качества на човека, съобразени с принципите на Маат.

3.4 Видове „Песни на арфиста” и вътрешна структура

Изхождайки от съдържанието им „Песните на арфиста” могат да се разделят на две обособени групи, в които се обсъждат общи за всичките представители на групата теми. Песните от групата на Интеф са:

1. Песента на арфиста за цар Интеф
2. 1-ва песен на Неферхотеп (TT 50)
3. 2-ра песен на Неферхотеп (TT 50)
4. 3-та песен на Неферхотеп (TT 50)
5. Джехутихотеп (TT 32)
6. Неферсехеру от Завиет Султан
7. Псер (TT 106)
8. Рома-Рой (TT 283)
9. Чай (TT 23)
10. Аменемхеб (TT 364)
11. Джехутиемхеб (TT 194)
12. Инхерхауи (TT 359)
13. 2-ра песен на Чанефер (TT 158)
14. Амонпахапи (TT 355)

Основните теми, които се обсъждат в тази група са три. В някои от песните се разглеждат и теми, характерни само за тях, които допълват и обогатяват основната идея без да променят цялостния смисъл на текстовете. Оказва се, че макар песните от тази група да са много различни една от друга, те следват общ модел на логика и носят еднакво послание. Трите основни теми са:

1. *Телата отпътуват*

Животът е прекрасен, но мимолетен и всеки човек, който е роден неизбежно ще умре. Това е естественият кръговрат в природата и всичко, и всеки неизбежно е подвластен на него. Египтяните не се стремят към смъртта. Те се подготвят за Отвъдното, но подобно на всяко същество обичат живота и неизбежно го напускат с доза нежелание и печал. За тях животът е нещо еднократно: „Няма тръгнал, който да се е върнал обратно”; „Що се отнася до тези, които си заминават от времето на бога – не повтарят те връщането”. Затова трябва да се живее пълноценно. Важните неща не бива да се отлагат. Човек може да „следва сърцето си” и да „прави красив ден” само

приживе и не бива да изпуска тази възможност за сметка на трупането на земни облаги, които не носят ефект в Отвъдното.

2. *Гробниците се разрушават – изчезва паметта за човека*

Този мотив е тясно свързан с предходния и се явява негово продължение. Постройките, а в това число и гробниците, като част от света на хората, са преходни. Те също са изложени на унищожение с времето.

Една от главните функции на гробницата е да запази паметта за човека посредством името му. Според египетските представи името е неразделна част от същността на човека. В „Мемфиският богословски трактат" Птах, в ролята му на творец, сътворява света и всичко в него като замисля в сърцето си и произнася с езика си имената на нещата. Името на човека трябва да се помни и произнася след смъртта му от следващите поколения. По този начин името "живее", а с него живее и собственикът му в Отвъдното.

Главното предназначение на надгробния паметник е да се съхрани за предците името на човека, за когото е изготвен. Така грижите, които наследниците полагат за гробницата и култът към умрелия са насочени и към неговото име. След като гробницата може да бъде унищожена, тогава и името може да бъде забравено: „(Дори) боговете, възникнали в началото са се успокоили в домовете [на своите Ка]. Забравени са имената [им]." Но имената на Имхотеп и Джедефхор се помнят, макар гробниците им да са унищожени и никой да не знае къде са се намирали. Оказва се, че има нещо много по-трайно дори и от гробницата, което гарантира „повтарянето на живота" в Отвъдното. Това е да прекараш живота си в „красота". Въпреки, че гробницата може да е преходна след като човек е живял съобразно принципите на Маат за него може да се каже: „устойчивостта е в този, който е в некропола". Тук, вече, преминаваме към следващия мотив, характерен за всички песни.

3. *Следвай сърцето си и прави красив ден*

Както видяхме от предходната глава, тук не става дума за синоними, а за взаимно обвързани понятия. „Следването на сърцето" ще означава следване на божествените повели и живот, съобразен с принципите на Маат. Човекът, който живее според Маат, ще има успех във всяко свое начинание. Той ще може да прави „красив ден", наслаждавайки се на всички радости на земното битие. Едновременно с това такъв живот ще гарантира на човека добра съдба в Отвъдното.

Става очевидно, че съдържанието на песните от групата на Интеф не цели да подтиква към хедонизъм. В тях не се открива песимизъм или скептицизъм, по-скоро само известна тъга, относно неизбежния край на земното съществуване. Животът е прекрасен, но краткотраен и на всеки му предстои неизбежно да умре. Земните облаги не носят ефект в Отвъдното. Дори и гробницата е подвластна на времето и може да се разруши. Важното е човек да живее праведно. „Следването на сърцето" и правенето на Маат са единственият сигурен гарант за „повтаряне на живота" след смъртта. По този начин, основната задача на „Песните на арфиста" от групата на Интеф е да покажат защо е нужно да се живее съобразно Маат.

Тази тема не е уникална за „Песните на арфиста". Тя присъства в група литературни произведения, отнасящи се за Първия преходен период, част от които са създадени през ранното Средно царство. Това са „Красноречивият жител на оазиса", „Разговорът на човек с неговото Ба", „Неферти", „Ипувер" и „Хахеперрасенеб".

„Песните на арфиста” от втората група са:

1. Самут, наречен Кики (TT 409)
2. Неферренепет, наречен Кенра (TT 178)
3. Аменемхе (TT 163)
4. Сунра
5. 1-ва песен от гробницата на Чанефер (TT 158)
6. 3-та песен от гробницата на Чанефер (TT 158)
7. Амонмесу (TT 373)
8. Пенниут, наречен Сунра (TT 331)

Песните от тази група се занимават със съдбата на човека в Отвъдното и като вътрешна структура са по-малко хомогенни отколкото песните от групата на Интеф. Няколко са темите, които присъстват в текстовете: *Човекът се слива с божествата (най-често Ре и Озирис); Тялото на човека е оживено и той си връща всички жизнени функции в Отвъдното; Човекът е приветстван сред обитателите на Дуат като един от тях; Човекът е обезпечен с всичко необходимо в Отвъдното; Погребението е успешно, ритуалите са извършени и човекът се е успокоил в Запада*.

Съдържанието на втората група от „Песните на арфиста” ги определя като текстове-sAx.w, „заупокойни литургии”, свързани с култа на починалия. Буквалният превод на sAx.w ще бъде „(заклинания) за превръщане в Ах”. Основната черта на жанра sAx.w е, че текстовете са предназначени да възвърнат физическите сили и ментални способности на мъртвия. Този процес на повторно овладяване на тялото се съпътства от интеграция в божествения свят, където мъртвият бива приет от боговете като един от тях. „Заупокойните литургии” всъщност не толкова описват съществуването на мъртвия в Отвъдното, колкото се явяват средство за преход между световете.

Ясно се вижда, че що се отнася до съдържанието им, болшинството песни от втората група могат да бъдат прибавени към жанра на „заупокойните литургии” - sAx.w. Изключение правят песните на Самут, наречен Кики (TT 409) и на Сунра. И двете песни са къси. В тях се акцентира на факта, че човекът се е успокоил в Запада и нужните ритуални действия са извършени. Възможно е тук да става дума за съкратен вариант, при който описанието на успокояването в Запада да замества, изискващата повече пространство тематика на заклинанията sAx.w. Същият елемент, в крайна сметка, присъства и в 1-ата песен на Чанефер (TT 158). Друга възможност е тук да става дума за трета, обособена група песни, които са близки с втората група. Наличните до момента примери не ни дават възможност да определим това със сигурност.

Свързващо звено между двата типа „Песни на арфиста” се явява финалът на 1-ва песен на Чанефер (TT 158). От него разбираме, че интегрирането в божествения свят е станало възможно единствено защото човекът е извършвал Маат приживе, което ни връща към песните от групата на Интеф.

В резултат на изследването стана ясно, че египтяните не разграничават по функция двата типа „Песни на арфиста”, тъй като те не се различават като позициониране или контекст в гробниците. Единствената разлика между двата типа песни се явява това, върху което се акцентира в тяхното съдържание. Добрата съдба в Отвъдното, тоест „повтарянето на живота”, е възможна само ако човек е живял съгласно принципите на Маат. Ако в текстовете от групата на Интеф акцентът е върху поведението на човека приживе, то във втората група се акцентира върху добрата съдба на човека в Отвъдното, възможна благодарение на праведното му поведение приживе.

4. Сходни песни от гробниците на египетските велможи

След като изяснихме формалните белези, вътрешната структура и смисъл на „Песните на арфиста" от времето на XIX и XX дин. тук е възможно да съпоставим тези текстове с други сходни песни от предходни периоди, изписвани в гробниците на египетските велможи. Целта е да се определи доколко те са свързани с традицията на „Песните на арфиста".

4.1 Старо царство

В много случаи в гробниците на Старото царство сцените на жертвоприношения пред собственика на гробницата и съпругата му са съпроводени с ритуални танци, песни и музикални изпълнения. Само в някои от примерите изображенията са съпътствани от фрагменти от песни, свързани с Хатхор, като не във всички случаи може със сигурност да се определи дали става въпрос за песен или за реплика, разменена между музикантите. Броят на музикантите варира в различните примери. Арфистите може да са няколко, в сцената може да са включени флейтисти и певци, които да задават такта. В много от примерите към музикантите са прибавени и изображения на танцьори, които може да продължават същия регистър или да са изобразени на нов.

Със сигурност фрагментите на песни, с които разполагаме говорят за химни, посветени на богинята Хатхор. Хатхор е небесна богиня, майка на Хор и закрилница на родилките. Богинята е свързана и с музиката, песните и веселието. Още в епохата на Старото царство Хатхор играе ролята на съпруга на царя. Тази си роля богинята получава, защото е майка или съпруга на бога Хор, с когото царят се отъждествява. От Средноегипетските гробници в Меир и гробницата на Интефикер (TT 60) от Тива знаем, че богинята е честване с игри и танци. Един от аспектите на празника в нейна чест е символичната смърт и оживяване на царя. Това се постига чрез свещен брак с богинята, като по този начин царят се идентифицира с Ре. Примерът от гробницата на Сенеби показва, че и за обикновените египтяни е възможно да заемат ролята на царя в ритуала.

Данните, с които разполагаме за песните от Старото царство са твърде оскъдни, за да може да си изградим цялостна представа за тяхната функция в гробницата. Това, което със сигурност може да кажем е, че явно не става дума за традиция, която е свързана с „Песните на арфиста" от XIX и XX дин.

4.2 Средно царство

През средното царство продължава традицията от Старото царство в гробниците да се изписват песни, свързани с Хатхор. Материалът, който е достигнал до нас, от този период е още по-оскъден отколкото този от Старото царство, тъй като разполагаме само с две гробници с песни. Въпреки това, самият текст към сцените тук е по-подробен и ни дава известна възможност да добием по-ясна представа за функцията на песните. В гробниците на Сенеби от Меир и на Интефикер (TT 60) са изобразени сцени от празник, свързан с богинята Хатхор, който се изпълнява пред собственика на гробницата и съпругата му. Освен тези сцени в гробницата на Интефикер (TT 60) над изображенията на двама арфисти са изписани и две песни, посветени на богинята.

Въпреки лошото състояние на текстовете ясно се вижда, че става дума за химни към Хатхор. Това са най-дългите и цялостни текстове от тази група, с които

разполагаме. Със сигурност сходно съдържание трябва да търсим и в останалите фрагменти от песни, посветени на богинята, с които разполагаме.

Освен песните, посветени на Хатхор върху източната стена на параклиса на гробницата на Интефикер (TT 60) са изписани още две песни, изпълнявани от същите двама арфисти. Песните са изписани една след друга като към всяка е прибавено изображението на арфиста, който я изпълнява. Въпреки лошото състояние на текстовете ясно се вижда, че тук не става дума за химни към Хатхор. И двете песни съдържат елементи, които са характерни за текстовете-sAx.w. Това приобщава тези текстове към втората група от „Песните на арфиста", които познаваме от гробниците на XIX и XX дин.

Това са най-ранните текстове от тази група, изписани по стените на гробница, с които разполагаме. Поне на базата на наличните до този момент данни не е възможно да се направи връзка между тези песни и празника на Хатхор. Контекстът, в който се срещат не ни казва нищо за случаите, при които се изпълняват.

От времето на Средното царство към тази група могат да се причислят и няколко песни, изписвани върху стели. Това са „Песните на арфиста" от стелите на Ики (Leiden V68), Саисет (Leiden V71) и Небанх от Абидос (Каирски музей).

3.3 Ново царство - XVIII династия

През Новото царство изображенията на музиканти продължават да се срещат по стените на гробниците на частните лица. Традицията да се изписват песни, посветени на Хатхор, обаче сякаш се прекратява. За времето на XVIII дин. изчезват и песните на арфиста от типа sAx.w, които ще се появят отново чак през следващата XIX дин. За сметка на това, в гробниците започват да се появяват множество сцени с музиканти и техните песни, които се изпълняват по различни поводи. Така например от гробницата на Хериуеф (TT 192) са запазени сцени с танци и песни, които са били изпълнявани по време на Хебседния ритуал на царя. От няколко гробници разполагаме с примери на химни към царя, които са изпълнявани от музиканти.

В болшинството от случаите, песните, които се записват в гробниците от този период се изпълняват по време на банкет. Мириам Лихтейм нарича тези песни „оркестрални", за да ги отличи от „Песните на арфиста" от следващия период. Заглавието идва от там, че във всички случаи музикантите са повече от един. Пред собственика на гробницата и съпругата му са изобразени различен брой музиканти, в някои случаи и танцьорки. Често в сцената присъстват и гости, които най-често са роднини на собствениците на гробницата. Лихтейм смята, че става дума за сцени на погребален банкет (семеен празник, който се изпълнява в гробницата през определени дни от годината), в рамките на които са включени музика и танци. Зигфрид Шот смята, че става дума за сцени от банкета, изпълняван в гробницата по време на „Празника на долината". Празник, по време на който статуята на Амон пътува от неговия храм в Тива към Западния бряг и обратно.

Всички песни от тази група са посветени на Амон. В тях се отправя призив към собственика на гробницата да отдаде почит на бога. Със сигурност „оркестралните" песни от XVIII дин. нямат пряка връзка с „Песните на арфиста" от следващата XIX. Те по-скоро се включват в традицията на сцените от Старото и Средното царство, свързани с честването на празник на Хатхор.

Още от времето на Старото царство по стените на гробниците са запазени сцени на празник на Хатхор, който се изпълнява в чест на починалия. Песните, които се пеят по време на празника са химни, посветени на богинята. Същата традиция продължава и през Средното царство. Паралелно на песните за Хатхор в гробницата на Интефикер

(TT 60) и върху стели от Абидос се появяват най-ранните запазени „Песни на арфиста”. Тяхната тематика не е свързана с богинята, а със съдбата на умрелия в Отвъдното. За жалост сцените не ни помагат да разберем при какви случаи тези песни са се изпълнявали. Явно е, че „Песните на арфиста” не са свързани с традицията на химните към Хатхор или поне не се появяват в контекста на празника към богинята. През Новото царство сцените на празник на Хатхор изчезват от гробниците и са заменени с банкетни сцени, на които се изпълняват песни в чест на Амон.

5. Заключение

Обща картина на значението, характера и предназначението на „Песните на арфиста” е дадена в схематичен вид в края на работата. Накратко тя може да бъде изведена по следния начин:

На първо място текстовете от тази група са част от египетската литературна традиция и могат да се разглеждат обособено. Те притежават общи формални белези, които ги открояват от останалите литературни произведения и ги отделят в самостоятелна група. Съдържанието на „Песните на арфиста” ги причислява към жанра на поученията и по-специално към под жанра на тъй наречените „песимистични текстове” или „текстове със спекулативен характер”. Тук песните образуват самостоятелна група, като обсъждат теми, присъщи и за другите представители на под жанра.

От изследването стана ясно, че „Песните на арфиста” не се ограничават само до периода на XIX и XX дин. От времето на Средното царство са ни известни пет песни, които по формални белези и съдържание също мога да бъдат причислени към групата на песните на арфиста. Това са двете песни, изписани върху източната стена на параклиса в гробницата на Интефикер (TT 60), както и песните от стелите на Ики, Саисет и Небанх.

От направеното изследване стана ясно, че „Песните на арфиста” от времето на XIX и XX дин. не са еднородни и могат да се разделят на два типа. Двата типа песни принадлежат на различни литературни традиции. Песните от групата на Интеф могат да се причислят към традицията на група литературни произведения, създадени във връзка с Първия преходен период като допълващи поученията. Главният мотив на тези песни е важността на правенето и говоренето на Маат, както приживе, така и за Отвъдното. Живеенето според божествените повели ще гарантира успех на човека във всяко негово начинание приживе. Когато човек „следва сърцето си” той ще живее живот изпълнен със щастие и веселие, всяко негово начинание ще бъде успешно. Живот, съобразен с принципите на Маат ще означава и „повтаряне на живота” в Отвъдното. Така, основна цел на тези текстове е да изтъкнат важността на Маат за успешната съдба на човека в този свят и в Отвъдното.

Песните от втората група могат да се причислят към групата на текстовете-`sAx.w`, които представляват „заупокойни литургии”, свързани с култа на починалия. Тези песни описват състоянието на човека в Отвъдното. Основната черта на жанра `sAx.w` е, че текстовете са предназначени да възвърнат физическите сили и ментални способности на мъртвия. Този процес на повторно овладяване на тялото се съпътства от интеграция в божествения свят, където мъртвия бива приет от боговете като един от тях. Ключов тук се явява финала на 1-ва песен от гробницата на Чанефер (TT 158). От него разбираме, че успешната съдба на човека в отвъдното е възможна единствено ако той приживе е живял според принципите на Маат.

От данните, с които разполагаме не става ясно при какви случаи са били изпълнявани „Песните на арфиста”. Изображенията, които обграждат текста не представят конкретно събитие, а имат по-скоро символичен характер. Оказва се, че без значение къде в гробницата са изписани, „Песните на арфиста” служат като ритуален паралел на сливането с Ре и Озирис и от там възможността за свободно преминаване между световете.

Позиционирайки песните в гробницата самите египтяни не правят никаква разлика между двата типа песни. Макар и да принадлежат на различни литературни традиции всички „Песни на арфиста” изпълняват една и съща функция в гробницата. Смисловата разлика между двата типа песни се явява само в това, върху което се акцентира в различните текстове. При текстовете от групата на Интеф се акцентира върху правенето на Маат приживе, което ще гарантира вечен живот в Отвъдното, докато при песните-sAx.w се акцентира върху успешната съдба на човека в Отвъдното, която е възможна благодарение на праведното му поведение приживе. Самите египтяни, явно, възприемат „Песните на арфиста” като единен корпус с текстове, обусловен от еднаквата функция на неговите представители.

В самите текстове се срещат термини, които са характерни само за египетската литературна традиция и носят специфично значение. Освен в „Песните на арфиста” тези термини се срещат и в други произведения, обсъждащи правилното отношение на човека спрямо Маат, постигането на състояние Ах и др. Ключови за разбирането на песните на арфиста от групата на Интеф се оказаха термините Sms-ib „следване на сърцето”, iri hrw nfr „прави красив/добър ден” и nfr/nfrw „красота”, използван по отношение на човека, за да обозначи вътрешни добродетели и качества. И трите термина често се срещат във връзка един с друг. Особено отчетлива е връзката между Sms-ib и iri hrw nfr.

Изследването показа, че под Sms-ib „следване на сърцето” ще се има предвид „следване на божествените повели” или водене на живот, който е съобразен с принципите на Маат. „Следването на сърцето” ще означава ежедневно да се отдава почит на божеството, което от своя страна ще се грижи животът на човека да се случва спрямо Маат. В египетските представи човекът може да „живее” в Отвъдното единствено ако е прекарал земното си съществуване съгласно нормите на Маат.

Призивът за „правене на красив ден” се явява пряко следствие от „следването на сърцето”. Тоест „красивият ден” е възможен само когато Маат „не се отделя от човека” и той спазва нейните принципи ежедневно. За да може човек да има успех в живота си, да се забавлява и наслаждава на дните си, той трябва да следва повелите на Маат. Обратното, да не се живее според Маат ще означава провал във всяко начинание. Човекът, който се е обърнал към Исефет е обречен на самота и всеобщо порицание, за него е невъзможно „да прави красив ден”.

Функция на „Песните на арфиста” в гробницата може да се възприеме като сходна с тази на химните от преддверието. По подобие на химните песните не са част от погребалния ритуал. От една страна тяхното послание е насочено към посетителя на гробницата. Собственикът явно познава важността на Маат и следователно е живял, следвайки нейните повели. Така, той се изявява в очите на посетителя като достоен, името му да бъде запомнено и произнасяно, което допълнително ще му гарантира „повтаряне на живота” в Отвъдното. От друга страна песните показват, че собственикът на гробницата, познавайки важността на Маат приживе е „следвал сърцето си”. Това само по себе си означава, че той е Ах в Отвъдното.

Тук, от само себе си се налага още един извод. След като „Песните” и от двата типа изпълняват еднаква функция в гробницата и египтяните на ги отличават, то песните от типа на Интеф явно също се възприемат като „заупокойни литургии”

(sAx.w) по функция, ако не и по съдържание. „Заупокойните литургии" всъщност не толкова описват съществуването на мъртвия в Отвъдното, колкото се явяват средство за преход между световете. Крайната цел е след като човекът се оживи и присъедини към обитателите на Отвъдното той да може свободно да влиза и да излиза от него. Това обяснява защо голяма част от песните се изписват в преддверията на гробниците. Именно преддверието, като архитектурен елемент предава идеята за влизане и излизане. Поради тази причина и тук се изписват химните към Ре и Озирис или нощното слънце, посредством които се цели да се постигне същия ефект. Сливайки се с нощното слънце, човекът влиза в Дуат, където се придвижва безпрепятствено, за „да излезе през деня" с утринното слънце. Тогава, когато „Песните на арфиста" са изписани във вътрешните помещения на гробницата техният контекст също са заклинания за сливане с Ре и Озирис и свободно придвижване, влизане и излизане от Отвъдното.

Изследването показа, че химните към Хатхор от Старото и Средното царство и песните, посветени на Амон от времето на XVIII дин. не отговарят на белезите на „Песните на арфиста" и принадлежат на друга традиция. Със сигурност „Песни на арфиста" са съществували през времето на XVIII дин., но те не са записвани по стените на гробниците от периода. Възможно е да обясним това именно с факта, че те са пряко свързани със съдбата на човека в Отвъдното.

Справка за приносите в дисертацията

1. За пръв път в българската и световната историческа наука на едно място са събрани всички представители на „Песните на арфиста”.
2. В цялостен вид са поднесени всички публикации и изследвания върху „Песните на арфиста”.
3. За пръв път са преведени всички текстове от групата.
4. За пръв път в световната историческа наука е разгледан контекста, в рамките на който „Песните на арфиста” се изписват в египетските гробници.
5. В дисертацията е предложена нова интерпретация на песните от групата на Интеф.
6. Предложено е ново осмисляне на взаимоотношението между термините Sms-ib и iri hrw nfr.
7. Двете песни, изписани върху източната стена на параклиса в гробницата на Интефикер (TT 60) са разпознати като принадлежащи към „Песните на арфиста”.

Публикации по темата на дисертацията

1. The notion of the judge during the Middle Kingdom in Ancient Egypt – Journal of Egyptologycal Studies 3 (2010), 70-89.

2. Песните на арфиста в древен Египет – Ориенталия (под печат).

3. A New Interpretation of "The Dialogue of a man and his Ba" – Journal of Egyptologycal Studies (под печат).

4. The Presence of the Harper Songs in the Private Tombs of the New Kingdom – ICYE 4 (2012): Cult and Belief in Ancient Egypt (под печат).